

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

DR. KISSNÉ HAVAS GYÖNGYVÉR

Nagy Virgil (1859–1921)
építőművész és műegyetemi tanár életműve

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISFÜZETE

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Óze Sándor DSc, egyetemi tanár

Témavezető: Rozsnyai József PhD

Budapest, 2025

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés és célkitűzés

Nagy Virgil (1859–1921) építész és műegyetemi tanár művészet- és társadalomtörténeti szempontból is jelentős életművének feltárásához szükséges levéltári kutatásokat 2018-ban kezdtem el. Az életmű monografikus jellegű feltérképezése több szempontból is hiánypótló.

I.1. Nagy Virgil munkásságáról jelen doktori értekezést megelőzően kevés tanulmányban találhatóak adatok, ennél fogva a disszertációban közölt új kutatási eredmények jelentős mértékben hozzájárulnak az életmű megismeréséhez. A doktori dolgozat elsősorban levéltári forrásokra, valamint korabeli folyóiratokban megjelent – forráskritikai szemlélettel megvizsgált – cikkekre, továbbá visszaemlékezésekre és magántulajdonban lévő családtörténeti dokumentumokra épül.

I.2. Nagy Virgil építészeti pályafutásának első jelentős állomását a Kereskedelemügyi Minisztérium Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegyei Államépítészeti Hivatalánál eltöltött királyi mérnöki (1886–1893), majd az Út- és Középítészeti Szakosztály Duna-híd építésére létrehozott alosztályának királyi főmérnöki (1893–1905) megbízatása jelentette. Főmérnöki munkái közül kiemelendő a budapesti Fővám téri (1896-tól Ferenc József) híd (1894–1896) és az Eskü téri (1898-tól Erzsébet) híd (1898–1903) építészeti részleteinek megtervezése. Hiányosan áll rendelkezésre szakirodalom az építészek minisztériumi tevékenységéről és előmenetelük körülményeiről, ezért fontos feladatként határoztam meg, hogy levéltári források alapján rekonstruáljam Nagy Virgil minisztériumi működését és tevékenységének intézményi kereteit. Igyekeztem többek között azt a kérdést is körüljárni, hogy az építész országos elismertségéhez, karrierjéhez mennyiben járulhatott hozzá ez a munkaköre.

I.3. Az építészettörténeti szakmunkákban – főként az elmúlt öt évben – egyre élénkebb figyelem fordult a nemzetközi és a magyar építészkutatás történetére, és ezzel összefüggésben a nagy építészprofesszorok életművének kutatására. Ehhez a tendenciához igazodva fontosnak tartom, hogy minél teljesebb ismeretanyag álljon rendelkezésre a budapesti Királyi József Műegyetem dualizmuskori építészkutatásáról. Szükséges tehát a többi jeles építésztanár működésének monografikus feldolgozása mellett egy olyan építészprofesszor életművét is feltárni, aki eddig még kevés (kevesebb) figyelmet kapott, ugyanakkor kortársainak visszaemlékezése alapján személyisége és módszertana a fiatal építésznövendékek szárnypróbálgatásai szempontjából meghatározó volt. Oktatási tevékenységének minél szélesebb körű vizsgálatához többek között célul tűztem ki, hogy összegyűjtssem egykori tanártársainak, tanítványainak visszaemlékezéseit is.

I.4. Nagy Virgil oktatási tevékenységének tágabb kontextusba helyezéséhez megkerülhetetlen a Királyi József Műegyetemen 1887 és 1944 között önállóan létező Ókori Építéstan Tanszék történetének kutatása. A tanszék működéséről, oktatóiról vannak publikált adatok, azonban annak könyvtárát eddig csak szórványosan említették. Ezzel összefüggésben megkíséreltem a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Könyvtárában azonosítani azokat a ma még fellelhető kiadványokat, amelyeket valószínűsíthetően Nagy Virgil szerzeményezett az Ókori Építéstan Tanszék könyvtára számára. Minthogy a teljes könyvtári állomány átnézése nem lehetett reális cél, ezért a kutatás tárgykörét a tanszéken oktatott tárgyakhoz igazodva kizárólag az ókori témájú könyvekre szűkítettem. A kutatás során Nagy Virgil ókori témájú publikációinak és egyetemi óráihoz kapcsolódó jegyzeteinek szakirodalmi, mintakönyvi forrásait is igyekeztem rekonstruálni.

I.5. Nagy Virgil bírálóbizottsági tagként működött különféle építészeti tervpályázatoknál, tevékeny tagja volt a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek. Sokszor olvashatóak hozzászólásai, indítványai az egyleti lapokban. A korabeli szaklapok számos művészettörténeti tárgyú cikkét közölték. Nagy Virgil 1911-től öt év időtartamra tagja lett a Műemlékek Országos Bizottságának (MOB).

Tagságának időszakára tehető MOB üléseken megvitatott témák közül négyet emelek ki a doktori értekezésben, mert ezek saját építész munkásságához szorosabban is köthetőek: a somlyóújlaki református templom helyreállítása (1911), a kassai Szent Erzsébet-székesegyházban kialakított Rákóczi-kripta és -emlékmű ügye (1906–1916), a Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templom és környékének rendezése, valamint a „Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Bizottság” ügye. A kutatás során célul tűztem ki Nagy Virgil MOB üléseken tett hozzászólásainak elemzését, valamint a művészettörténeti tárgyú cikkei alapján igyekeztem külföldi tanulmányútjainak állomásait és építészeti alkotásainak inspirációs forrásait azonosítani.

I.6. Nagy Virgil a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet képviselőjeként, a magyar osztály elnökeként vett részt 1906-ban a Londonban megrendezett VII. nemzetközi építészeti kongresszuson. Kiváló angol és francia nyelvismeretével, szakszerű hozzászólásaival elismerést és három helyet szerzett a magyar építészeknek a nemzetközi építészeti kongresszus igazgatói választmányába. A háromból egy helyet neki biztosítottak. A londoni építészkonferencián való nagysikerű részvétele után a „Royal Institute of British Architects” (RIBA) 1907-ben tiszteletbeli levelező tagjává választotta meg. Nagy Virgil tehát nemcsak a Királyi József Műegyetem professzoraként, hanem e két említett elismerésből adódóan is kapcsolatban állhatott korának külföldi építészeivel. Ezzel összefüggésben kísérletet tettem Nagy Virgil esetleges külföldi szakirodalmi tevékenységének és

kapcsolatrendszerének feltárása is, azonban releváns források hiányában ebben a témakörben csak néhány adatot tudtam közölni.

I.7. Nagy Virgil építésze az Osztrák-Magyar Monarchia stílustörekvéseihez igazodott, nem jelentett radikális eltérést a korszak historizmusától. Meg kell azonban említeni, hogy a modern építészeti megoldások alkalmazására ösztönözte tanítványait, nem zárkózott el az újító törekvésektől.

Nagy Virgil építészeti alkotásai közül kiemelkedő kvalitásúak az egyházi megbízói számára tervezett templomok. Mivel az építész maga is ezeket az egyházi megbízásokat tartotta elsődleges jelentőségűnek, a disszertáció felépítésében – mind terjedelmét, mind pedig részletességét tekintve – nagyobb hangsúlyt helyeztem a szakrális alkotások ismertetésére. A dolgozat szerkezetében tehát emiatt érzékelhető némi arányeltolódás az egyházi és a világi épületek leírása között, az előbbi javára. Célul tűztem ki, hogy Nagy Virgil egyházművészeti alkotásairól az eddigieknél jóval szélesebb forrásbázisra támaszkodó leírás készüljön, a szakirodalom ugyanis ezekre eddig még csak röviden tért ki.

A Nagy Virgil és Kommer József (1862–1945) építészek közös tervei szerint megvalósult nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház (Samassa-templom) 2023-as, valamint az egri bazilika (Szent Mihály- és Szent János-főszékesegyház) 2020 és 2024 között tartó, a belső tér megújítását is magában foglaló teljeskörű felújításával Nagy Virgil szakrális alkotásai ismételten a figyelem középpontjába kerültek. A doktori dolgozat aktualitását és a téma fontosságát e helyreállítási munkák is alátámasztják.

II. A kutatás során követett módszertan

A kutatás módszertanát a téziszfüzet I. pontjában kifejtett főbb témakörök alapján és azok sorrendjében ismertetem. Az életmű

feltárásához többek között a következő – betűrendben felsorolt – levéltárakban, közgyűjteményekben végeztem kutatást: Budapest Főváros Levéltára; Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Könyvtára; BME Levéltára; Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteménye; Egri Főegyházmegyei Levéltár; ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Művészettörténeti Kutatóintézet (Adattár, Lexikongyűjtemény); Esztergomi Prímási Levéltár; Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény; Kiskőrösi Úttörténeti Múzeum; Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ; Magyar Képzőművészeti Egyetem, Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény; Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára; MNL Heves Vármegyei Levéltára; MNL Országos Levéltára; Mezőtúr Város Helytörténeti Gyűjteménytára; Mezőtúri Református Egyházközség Lelkeszi Hivatalának irattára; Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Emellett hatvan korabeli szaklapot és folyóiratot néztem át.

A forrásközpontú szemlélettel írt disszertáció elsődlegesen Nagy Virgil sokrétű tevékenységi köreit és az azokhoz kapcsolódó szerepvállalásait mutatja be, emellett főként oktatástörténeti vonatkozásokat vizsgál. Terjedelmi okok miatt kevésbé dominálnak benne a részletes épületleírások és aprólékos stílustörténeti elemzések, ettől függetlenül a legtöbb jelentős mű esetében kísérletet tettem hazai és külföldi előképek, párhuzamok azonosítására is.

II.1. A doktori dolgozat kutatástörténetről szóló fejezetében Nagy Virgil életművének megítélését elemzem az építész saját korától egészen napjainkig, beleértve a tevékenységével csak említés szintjén foglalkozó szakirodalmi hivatkozásokat is. Az életút részletes ismertetését alapvetően levéltári források, magántulajdonban őrzött családtörténeti dokumentumok, Nagy Virgil különböző időpontokban írt önéletrajzai, a róla szóló nekrológok és személyes

visszaemlékezések, valamint a korabeli sajtóban megjelent életrajzi vonatkozású adatok alapján részletezem.

II.2. Nagy Virgil életművében építészeti oklevelének 1885-ös megszerzésétől kezdve két meghatározó korszakot lehet elkülöníteni. Az első periódust királyi főmérnöki feladatköre jelentette, a második pedig 1905-ben vette kezdetét az Ókori Építéstan(i) Tanszék élére történt kinevezésével.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található a Kereskedelemügyi Minisztérium (1889–1935) Út- és Középítészeti Szakosztályának (1889–1901) iratanyaga, amely tartalmazza a minisztérium részeként működő vármegyei államépítészeti hivatalok alkalmazottainak személyi iratait is. Az állami építési hivatalokban királyi mérnöki, főmérnöki tisztséget betöltő építészek életművének kutatásához eddig ritkán használták forrásként ezt az iratanyagot, és főként a hidak építésére vagy a vasút- és úthálózat kiépítésére vonatkozóan tanulmányozták.

Nagy Virgil mérnöki alkalmazásának idején elvégzett munkáit a mutatókönyvek segítségével próbáltam feltérképezni. Az iratanyagból már a vizsgált időszakban is selejtezhették a kevésbé fontos iratokat, emiatt a mutatókönyvekben jelölt iratok egy része már nem fellelhető. A selejtezés javarészt az útszámlákat érintette. E forrástípus segítségével pontosabban körvonalazható lett volna Nagy Virgil mérnöki tevékenysége, hiszen csak a mérnöki feladataival összefüggő utazásokat térítette meg számára a Kereskedelemügyi Minisztérium.

II.3. Nagy Virgil a Magyar Királyi József Műegyetemen elsőként Steindl Imre tanársegédeként tevékenykedett, majd királyi főmérnöki munkája mellett 1893 és 1905 között a „műtörténet” magántanárává nevezték ki. Az építész 1905-től 1921-ig az Ókori Építéstan Tanszék nyilvános rendes tanára volt. Tanári működéséhez elsősorban a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában

fellelhető forrásokat (például: oktatói szolgálati és minősítési lapok; rektori és egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek; Raktori Hivatal iktatott iratai; Építészmnérői Kar, Nappali tagozatos hallgatói törzskönyvei; Segélyegylet jegyzőkönyvei), továbbá a Magyar Királyi József Műegyetem időszakában megjelent évkönyveket tanulmányoztam. Az elsődleges forrásokból származó adatokat összevettem Nagy Virgil tanárainak (Steindl Imre, Hauszmann Alajos), tanársegédekének (Lechner Jenő, Lechner Loránd, Wälder Gyula), építésznövendékekének (Fábián Gáspár, Kotsis Iván) és kortársainak (Kós Károly) személyes jellegű visszaemlékezéseivel, életrajzával. Emellett a halála után megjelent nekrológok, megemlékezések jelentettek fontos forrást, amelyek kivétel nélkül jelentős tanáregyéniségként méltatták.

II.4. Nagy Virgil életművének kutatása során megkísértem az Ókori Építési Tanszék egykori könyvtárából megmaradt kötetek, az oktatás során használt mintalapok azonosítását a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Könyvtárában. A teljes könyvtári állomány áttekintésére nem vállalkozhattam, ezért a tanszék alapításától Nagy Virgil haláláig terjedő időtartamhoz köthető, és az ókori témákról szóló kiadványokat kutattam. Ehhez minden kötetet egyenként néztem át. A könyveket az Ókori Építéstan Tanszék különböző feliratú és típusú állománybélyegzői alapján próbáltam csoportosítani és kronológiai sorrendbe állítani. A kutatás során – 2025 júliusáig – megtekintett 638 darab ókori témájú könyv közül eddig 156 kötetet sikerült azonosítani a meghatározott, 1921-es időhatárig.

II.5. Nagy Virgil különböző szaklapokban (például: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, *Magyar Építőművészet*, *Építő Ipar-Építő Művészet*) vagy önálló kötetben¹ megjelent művészettörténeti

¹ Önálló kötetben jelent meg például: *A monumentális falfestés*, Bp., Franklin Ny., 1892.

értekezései közül a legfontosabb munkákat részletesen elemzem, egyúttal feldolgoztam a szövegekből minden olyan adatot, ami az életmű megismerésének teljességéhez fontos, többek között kiemeltem belőlük minden olyan helyszínt, jelentős külföldi múzeumot, ahol tanulmányútjai során megfordult és inspirációkat gyűjtött.

Nagy Virgil az *Ókori építési alaktan* tantárgyhoz kiválóan tudta hasznosítani az 1903-ban *Az építőművészet története az Ókorban* című kötetben megjelent, *A görög építés I.²* című szaktanulmányát, amely egyéb szakmai munkái mellett megalapozhatta 1905-ös kinevezését az Ókori Építéstan Tanszék élére. A disszertációban részletesen elemzem ezt az értekezést és korabeli szakirodalmi forrásait is megpróbáltam feltérképezni. A tanulmány mai értelemben vett hivatkozásokat ugyan nem tartalmaz, de az illusztrációk esetében feltűntették a forrást azoknál a rajzoknál, melyeket a kötet előszava szerint „direkt” módon vettek át. Ezek alapján Nagy Virgil fejezetéhez összesen 74 ábrát használt fel különféle szakmunkákból, ebbe beletartoznak az egyes képeken belül számozott részábrák is. Ezt követően vettem össze a képeket a feltételezett forrásokkal, melyek közül több is megtalálható a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Könyvtárában.

A MOB bizottsági tagjaként eltöltött éveinek kutatásához a MOB üléseinek jegyzőkönyveit tanulmányoztam a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ irattárában, emellett a bizottsághoz beérkezett iratok iktatókönyveit és levelezéseket néztem át Nagy Virgil tanársegédi minőségében készített 1886. évi felmérési rajzainak évétől egészen az 1930-as évek második feléig. Az időhatár végének kijelölését a következő események határozták meg: az építész halála után az özvegy, Perfect Elisabeth a Nagy Virgil-emlékünnepegy alkalmával a MOB tervtárának is felajánlott eredeti rajzokat 1922-ben; majd az özvegy 1936-ban bekövetkezett elhunytá után is történtek ajándékozások

² *A görög építés I.* In. *Az építőművészet története az Ókorban*, szerk., KABDEBO Gyula, Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1903, 153–202.

különböző intézményeknek, például a Királyi József Műegyetem könyvtárának Nagy Virgil hagyatékából.

II.6. Az 1906. évi londoni nemzetközi építészeti kongresszuson Nagy Virgil által elért szakmai eredmények kutatásához összevettem egymással a kongresszusról megjelent hazai sajtóforrásokat az eredeti angol nyelvű jegyzőkönyvvél. Emellett különféle nemzetközi folyóiratokat is áttekintettem külföldön megjelent publikációinak azonosítása céljából. Ehhez módszertani szempontból segítséget jelentett, hogy egyre több külföldi könyvtár és gyűjtemény kezdte digitalizálni a 19. és 20. század fordulóján kiadott jelentős építészeti és mérnöki szaklapokat. E módszer hátránya azonban az, hogy csak a digitális térben elérhető forrásokra tudtam támaszkodni. Eddig mindösszesen egy cikket sikerült Nagy Virgil munkájaként azonosítanom az angol *The Engineer* című szaklap 1897 tavaszi számában, ahol terjedelmes leírást közöltek a Ferenc József hídról annak Nagy Virgil-féle tervrajzaival illusztrálva.

II.7. Nagy Virgil megvalósult és tervlapon maradt építészeti alkotásait alapvetően az építészettörténeti kutatások hagyományos módszertani megoldásai alapján igyekeztem feltárni (szakirodalom és a korabeli sajtóban megjelent cikkek tanulmányozása, levéltári források összegyűjtése és forráskritikai elemzése, tervrajzok és részletrajzok azonosítása és leírása, épületek telektörténetétől kezdődő építéstörténetének és későbbi sorsának feltárása, az épületek – lehetőleg – személyes felkeresése és fotódokumentálása, valamint lehetséges előképek azonosítása).

Fontosnak tartottam, hogy egy-egy templom építésével, helyreállításával kapcsolatban (például a gyöngyösi Szent Bertalan-templom esetében) összevegyem az egyházi és a világi levéltárak iratanyagát. Néhány esetben (a mezőtúri Újvárosi református templom, nyíregyházi Samassa-templom) az eredeti építési napló is fennmaradt az iratanyagban, amely felbecsülhetetlen forrásértékkel

bír az építéstörténet egyes fejezeteinek pontosításához. Mivel a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya római katolikus templom (1993 óta a Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye társszékesegyháza) történetéről a felszentelés évében, 1904-ben már megjelent egy részletes leírás Matuszka Mihály (1870–1929) pap, nagykállói hittanár tollából, ezért különösen fontosnak tartottam, hogy az építési napló kronológiai rendjében haladva új eredményeket, részleteket is közöljek a templom építéséről. Az építési napló néhány bejegyzését a disszertáció mellékletében publikálom.

Az életmű egészének áttekintése után próbáltam mérlegelni, hogy mely építészeti alkotások játszottak kulcsszerepet Nagy Virgil építőművészeti tevékenységében. Igyekeztem szubjektív szempontokon túl az építész saját korának szakmai visszajelzéseit, kortársainak véleményét is értékelni a folyamat során. A fontosnak tartott alkotásokra terjedelmi szempontból is nagyobb hangsúlyt helyezek az értekezésben. Ide sorolhatóak az egyházi megbízásai közül többek között a Mezőtúr újjvárosi református templom, amely feltehetően az első megvalósult templomépülete, valamint a történeti Egri Főegyházmegye területén található templomok; a világi művei közül a minisztériumi megbízásai, mint például a budapesti Ferenc József és az Erzsébet híd építészeti részleteinek megtervezése.

III. A doktori értekezés eredményei

III.1. A disszertáció legfontosabb eredménye, hogy részletesen feltárja a 19. és 20. század fordulójának építészoktatásában jelentős szerepet betöltő, rendkívül nagy műveltséggel, valamint kiterjedt hazai és külföldi kapcsolatrendszerrel bíró, ugyanakkor személyiségében szerény és hazája iránt elkötelezett Nagy Virgil építész és műegyetemi tanár életművét, akinek sokoldalú tevékenységéről eddig még nem készült hasonló részletességű leírás.

III.2. Jelentős számú kiadványt azonosítottam az építész egykori magánkönyvtárából a BME OMIKK központi könyvtárának állományában. A kiadványokat Nagy Virgil özvegyének halála után ajándékozták a Királyi József Műegyetemnek. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának 1936/1937-es tanévre vonatkozó leltárkönyve alapján eddig 117 kötetet sikerült beazonosítanom az adományból. A könyvek Nagy Virgil és Nagy Virgilné közös gyűjteményét alkották. Az állományba vett kötetek döntő többségben angol, német vagy francia nyelvűek. A leltárkönyvben tételelesen megnevezett kiadványok száma azonban megtévesztő, ugyanis a család magánkönyvtárában ennél jóval több kötet lehetett. A levéltári források szerint néhai Nagy Virgilné hagyatéka összesen 693 könyvet tartalmazott.

III.3. A disszertációban nagy hangsúlyt helyeztem arra, hogy Nagy Virgil Kereskedelemügyi Minisztériumi megbízásait minél pontosabban leírjam, de nagy terjedelmű iratanyag áttekintése után is csak részeredményeket tudok közreadni, melyeket egy külön táblázatban is összegeztem. A kutatás során az építész előmenetelének állomásait sikerült meghatároznom, azonban források hiányában csak néhány feladatkört tudtam azonosítani, amelyek főként épületek építési és műszaki felülvizsgálatát jelentették. Ilyen munka volt például a nyíregyházi lovassági laktanya, a székesfehérvári főreáliskola vagy a hódmezővásárhelyi városháza felülvizsgálata. Nagy Virgil munkatársainak minisztériumi működését is igyekeztem feltérképezni. Együtt dolgozott többek között Kolbenheyer Viktor (1858–1900) építésszel. Munkakapcsolatuk a minisztériumi feladatkörükön túl is azonosítható: 1893-ban készített közös pályatervük alapján épült fel a losonci városháza. Tőry Emil (1863–1928) építész 1890-től két évig szintén a Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegyei Államépítészeti Hivatalnál dolgozott segédmérnöki beosztásban Nagy Virgil munkatársaként.

Kutatást végeztem a Dunahídépítési Osztályhoz köthető iratanyagban is. Nagy Virgilt ezen osztály mérnökeként bízták meg 1894-ben a németországi „modern vas-architektúra” tanulmányozásával. Szakmai tapasztalatainak elmélyítése után kapta feladatul az egykori Fővám téri (1896-tól Ferenc József) híd és az Eskü téri (1898-tól Erzsébet) híd építészeti kiképzésének megtervezését. A hidakhoz kapcsolódó iratok között a dolgozat fontos eredményeihez tartozik például az építészeti részletekről tartott 1894. december 4-ei értekezet jegyzőkönyvének elemzése, amely betekintést enged a tervezési munkálatokba és a hidak végső megformálásának folyamatába. A hidak építéstörténetének ismertetése során igyekeztem európai előképeket is azonosítani Nagy Virgil 1894-es kiküldetése előtti időszakból.

III.4. A doktori értekezésben egy részletes jegyzéket adok közre arról a 156 darab kötetről és mintakönyvről, amelyek állománybélyegzőjük alapján egykor bizonyíthatóan az Ókori Építéstan Tanszék könyvtárának állományához tartoztak. A könyvek jelenleg a BME Építéstörténeti és Műemléki Tanszék Könyvtárában találhatóak. Elemzem előadásainak vezérfonalát és forrásait is.

A kötetek között olyan példányokat is sikerült fellelni, melyeken a beszerzés évét is feltüntették. Ezek közé tartozik többek között Hector Espouy (1854–1928) és Georges Daumet (1870–1918) *Fragments d'architecture antique d'après les relevés & restaurations des anciens pensionnaires de l'Académie de France à Rome* című kiadványának 1911 márciusában beszerzett első és második kötete, valamint Constantin Uhde (1836–1905) *Die Architekturformen des klassischen Alterthums mit besonderer Berücksichtigung der Säulenordnung und Gesimsbildung* című művének 1909-es kiadása, melyet a korabeli jelzete alapján 1913-ben vettek állományba. Az eddig azonosított kiadványok között 87 db német, 45 db francia, 13 db olasz, 7 db magyar és 4 db angol nyelvű kiadvány van.

Feltehetően Nagy Virgil nevéhez köthető az angol nyelvű, Londonban megjelent szakmunkák beszerzése. Ezek közül biztosan az ő tanszékvezetői korszakában, vélelmezhetően 1916-ban került a tanszék könyvtárába William Henry Goodyear (1846–1923) amerikai művészettörténész *Greek refinements. Studies in temperamental architecture* című, 1912-es értekezése.

A könyvek elemzése során körvonalazódni látszik, hogy a keretezés nélküli „*Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára*”, illetve a téglalap alakú keretbe foglalt „*Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára*”, valamint az ugyanígy keretezett „*A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke*” feliratú állománybélyegzők valamelyikével – vagy ezek közül több típussal is – ellátott kötetek tartozhattak Nagy Virgil időszakához. Ezekben benne vannak a Czigler Győző (1850–1905) tanszékvezetői periódusából megörökölt példányok is. A kizárólag csak ovális alakú állománybélyegzővel ellátott kiadványok esetében feltételezhető, hogy azokat már nem Nagy Virgil szerezte be az Ókori Építéstan Tanszék könyvtárának, mivel a „*Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke*” feliratú ovális pecséteken – vagy közvetlen környezetükben – általában 1920-as, illetve 1930-as évekre vonatkozó leltári számok, feljegyzések szerepelnek. Ebbe a körbe természetesen nem tartoznak bele azok a szakmunkák, amelyeken korábbi tanszéki pecsét is látható az ovális változat mellett.

III.5. Az új eredmények közül kiemelendő, hogy a kutatás során feltártam Nagy Virgil referenciaanyagait az Egri Főegyházmegyei Levéltárban. Ezeket a javarészt terv- és tanulmányrajz-másolatokat valószínűleg Samassa József (1828–1912) egri érseknek küldhette el 1900 körül, mielőtt az érsek megbízta őt nyíregyházi fogadalmi templomának megtervezésével. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény is, hogy az elküldött referenciamunkák között csak a Samassa-templom építése előtti időszakból származó munkák találhatók. Köztük eddig még nem ismert tervváltozatok kerültek elő a budapesti

Fővám téri és az Eskü téri hidakról. A gyűjtemény a mezőtúri újvárosi református templom főhomlokzatát és oldalhomlokzatát ábrázoló tervmásolatot is tartalmaz. Nagy Virgil 1891-es európai tanulmányútjának egyes állomásain (például: Burgos, Soissons, Zaragoza) készített vázlatrajzok is előkerültek, igaz ugyan, hogy ezeknek egy részét az építész *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közönyében* is publikálta.

III.6. Feltárássra és elemzésre került a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-templom eredeti építési naplója. Nagy Virgil feltehetően a Kommer Józseffal közösen tervezett és megvalósított nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya római katolikus templom megalkotásával (épült: 1902 és 1904 között) és kifinomult ízlésről tanúskodó berendezési tárgyainak megtervezésével vívhatta ki az egri érsek elismerését és bizalmát. Ez a templom jelenti Nagy Virgil szakrális alkotásainak egyik kiemelkedő pontját, és „ajánlólevél” későbbi megbízásaihoz. Ezt követően kapott felkérést az egri bazilika belső terének megújítására (1904 és 1910 körül) is. Nagy Virgil esetében egyértelműen látszik, hogy az egri érsekek megbízása és az egri érseki főszékesegyház belső terének megújítása önmagában is elegendő referenciát jelentett.

Fontos kiemelni, hogy Nagy Virgillel jó kapcsolatot ápolhatott Foltin János (1837–1915) jászkiséri születésű egri kanonok is, aki jelentős adománnyal támogatta és szorgalmazta az egri bazilika belső terének megújítását. Foltin személyesen bízta meg Nagy Virgilt azzal, hogy szülőfaluja számára új templomot tervezzen. A jászkiséri Szent Kereszt Feltalálása (mai titulusa szerint: Szent Kereszt Megtalálása) római katolikus templom (1904–1906) különlegessége, hogy a historizáló, neoromán stílusjegyeket mutató építészeti elemeit magyaros ornamentika díszíti. A díszítményeket Nagy Virgil és Lechner Jenő (1878–1962) közösen alkották meg, miként erről Lechner Jenő maga is beszámolt az önéletrajzában.

III.7. Alaposan megvizsgáltam Nagy Virgilnek a gyöngyösi Szent Bertalan-templom felújításához (1914) és helyreállításához (1917 után) készített terveit. Ez az egyházi megbízás jelentette életének egyik utolsó feladatát. A levéltári és a MOB iratanyagában található forrásokra támaszkodva megcáfolható az a téves vélekedés, miszerint Nagy Virgil az 1917. évi gyöngyösi tűzvész után a templom részleges vagy teljes visszabontását tervezte volna. Nagy Virgil halála után ugyanúgy az ő elképzelései szerint folytatódtak a munkálatok, ahogy erről Wälder Gyula (1884–1944) és Sándy Gyula (1868–1953) építészek jelentést tettek a MOB 1921. november 27-ei ülésén. Az ő vezetésükkel fejeződött be végül a nagyszabású helyreállítás. Ma már nehéz megítélni, hogy valójában milyen mértékig követték Nagy Virgil terveit, annyi azonban bizonyos, hogy már maga Nagy Virgil is változtatott az 1914-es terveken a gyöngyösi kérésére, akik templomuk történeti formáit kívánták megtartani mindenféle barokk építészetből inspirálódott kiegészítéstől mentesen.

III.8. A disszertáció új eredményei közé tartozik a Műemléki és Dokumentációs Központ tervtárában őrzött Nagy Virgil-tervek azonosítása is. Ezen akvarelltechnikával színezett és aprólékosan kidolgozott tervrajzok között eddig még ismeretlen részletrajzok is előkerültek az egri bazilika belső terének 1904-es és 1910 körüli megújításáról. Emellett az egri bazilika 19. század első feléből származó, Johann Baptist Packh (Packh János, 1796–1839) és feltehetően Hild József (1789–1867) nevéhez köthető tervek, tervmásolatok is előkerültek. Ezek a tervrajzok minden bizonnyal az egri székesegyház belső terének megújításával kapcsolatban kerülhettek Nagy Virgilhez, tehát bizonyíthatóan tanulmányozta a templom korábbi építési periódusaiból származó megvalósult és tervlapon maradt terveket is, mielőtt megalkotta a belső tér megújítási koncepcióit.

III.9. A doktori értekezésben külön fejezet szól Nagy Virgil tervezőtársairól. A kutatás eredményei közé tartozik, hogy Kommer József önéletrajza alapján sikerült körvonalazni a tervezőpáros együttműködésének körülményeit. Kisebb, főként fővárosi lakóházak tervezését jelentő közös munkájukat követően Kommer József a nagyszombati görögkeleti székesegyház (1900–1906) tervezéséhez hívta segítségül Nagy Virgilt. Ezt a gesztust viszonzotta Nagy Virgil, amikor tervezőtársnak kérte fel Kommer Józsefet a nyíregyházi templom tervezéséhez. Tehát a nyíregyházi megbízás esetében az elsődleges tervezési feladatokat – miként ezt a levéltári dokumentumok is alátámasztják – Nagy Virgil végezte el.

III.10. A dolgozat Nagy Virgil építészeti alkotásaihoz kapcsolódó díszítési munkálatokban részt vett festőművészek, iparművészek életművéről is fontos adatokat közöl. A legjelentősebbek (betűrendben): Barsy Adolf Ágost (1872–1913) festőművész, Gönczy Lajos (1864–1914) szobrász, Kaincz János (?–1915 k.) budapesti templom- és díszítőfestő, Kopits János (1872–1944) szobrászművész, Korény József (1881–1957) egri akadémiai templomfestő, Megyer-Meyer Antal (1883–1948) festőművész, Ortner Ferenc (1890–1914) festő, Ruprich Károly (1851–1910) akadémiai műasztalos, Stein János Gábor (1874–1945) és Tardos Krenner Viktor (1866–1927) festőművészek, Tarján (született: Huber) Oszkár (1875–1933) iparművész és ötvös, Trinchieri Dániel (1859 k.–1930) olasz származású szobrász, Túry Gyula (1866–1932) festőművész. A doktori dolgozat a szakrális alkotások elemzése során a korszakra jellemző egyházművészeti tendenciákat is vizsgálja.

IV. PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉG

IV.1. *A témához szorosan kapcsolódó publikációk:*

- HAVAS Gyöngyvér: *Nagy Virgil*, Budapest, Holnap Kiadó (Az Építészet Mesterei), 2025. (terjedelem: 216. oldal, a monográfia megjelenésének dátuma: 2025 december 4.)

IV.2. Válogatott publikációk a magyar építészettörténet témaköréből

- HAVAS, Gyöngyvér: *Die Baugeschichte der Kathedrale von Erlau (1831–1837). Das größte sakrale Bauprojekt des Erzbischofs Johann Ladislaus Pyrker*. In: *Johann Ladislaus Pyrker. Kirchenfürst, Dichter, Mäzen*. Szerk. KOVÁCS, Kálmán, Wien, Ausztia, Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, 2024, 161–173.
- HAVAS Gyöngyvér: *Quittner és pesti házai: száz éve halt meg a Gresham-palota tervezője*. In: *PestBuda Online Várostörténeti és Kulturális Folyóirat*, 2018. október 26. http://pestbuda.hu/cikk/20181026_szaz_eve_halt_meg_a_gresham_palota_tervezoje_quittner_zsigmond
- HAVAS Gyöngyvér: *Százötven éve született Foerk Ernő, templomépítészünk egyik jeles mestere*. In: *PestBuda*, 2018. december 28. http://pestbuda.hu/cikk/20181228_szazotven_eve_szuletett_foerk_ernő_templomepiteszetunk_egyik_jeles_mestere
- HAVAS Gyöngyvér: *Schweiger Gyula (1846–1930): Egy kelet-európai építőművész töredékes életműve*. In: *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. Szerk. ROZSNYAI József, Budapest, TERC Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., 2018, 36–63.
- GULYÁS Nóra–HAVAS Gyöngyvér: *Hofhauser Antal (1857–1923): A neogótikus templomépítészet specialistája*. In: *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. Szerk. ROZSNYAI József, Budapest, TERC, 2018, 92–119.
- HAVAS Gyöngyvér: *Hild József*, Budapest, Holnap Kiadó (Az Építészet Mesterei) 2017. (terjedelem: 248 oldal)
- HAVAS Gyöngyvér: „A főváros építészeti haladásáért”: *Hofhauser Lajos Antal (1822–1891) kőfaragó- és építőmester tevékenysége*. In: *Studium II. A sodalitas program hallgatóinak tanulmányai, versei*.

Szerk. TOMPA Zsófia, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, 2017, 37–50.

- HAVAS Gyöngyvér: *A piliscsabai és budapesti lazarista rendházak építéstörténete és képi programja*. In: „*Evangelizare pauperibus misit me*”: *Lazaristák Magyarországon*. Szerk. CSÍKY Balázs–ILLÉS Pál Attila, Budapest–Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, METEM, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2016, 77–108.
- HAVAS Gyöngyvér: *Tiller Samu: „Akit a sah is irigyl”: A Tiller-palota és a Duna utcai telektömb*. In: *Studium: Tanulmánykötet*. Szerk. G. MOLNÁR Péter, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, 2016, 73–84.
- HAVAS Gyöngyvér: *A Congregatio Missionis piliscsabai és budapesti épületei a 19. és a 20. század fordulóján*. In: *Társadalom térben és időben: Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéről*. Szerk. SZULY Rita–KRÁNITZ Péter Pál, Budapest–Piliscsaba, Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, 2015, 283–309.

IV.3. További szaktanulmányok (művészet- és társadalomtörténet)

- HAVAS Gyöngyvér: *Fejezetek a megvalósulatlan fővárosi szabadságharc-szobor történetéből*. In: *A Kaukázustól a Lajtáig: Apokaliptika, identitás, történelem és művelődés Közép- és Kelet-Európában II*. Szerk. BANK Barbara–MILLEI Mónika–KOVÁCS Bálint–MEDGYESY S. Norbert, Budapest, Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2023, 360–384.
- HAVAS Gyöngyvér: *Szűz Mária életének jelenetei a képi ábrázolásokban*. In: *Mária Anya – Mária Anyánk. Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*. Szerk. MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Budapest, Szent István Társulat, 2019, 56–71.

- HAVAS Gyöngyvér: *Ördögalkok és népi, nyelvi és képzőművészeti párhuzamaik Tamási Áron és Sütő András műveiben*. In: *Jégtörő írók. Tamási Áron- és Sütő András-émlékkonferencia*. Szerk. ABLONCZY László, Budapest, Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2017, 119–136.
- HAVAS Gyöngyvér: *Polgári reprezentáció és mentalitás Budapesten, a belvárosi Takáts-ház példáján*. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 2016, 41. kötet, 185–222.

IV.4. Válogatott konferencia-előadások (építészettörténet)

- 2025. július 1. *Az EME, a MELTE és az MFLSz 2025. évi közös vándorgyűlése és konferenciája*, 1. szekció: Egyetem- és egyháztörténeti kutatások. Az előadás címe: *A felsőfokú képzőművészeti oktatás Andrássy úti palotájának építéstörténete*
- 2022. november 23. „Pap, költő, mecénás, Pyrker János László a magyar és osztrák kultúrtörténetben (Priester, Dichter, Mäzen. Johann Ladislaus Pyrker in der ungarischen und österreichischen Kulturgeschichte)” című osztrák-magyar konferencia a bécsi Collegium Hungaricum-ban. Az előadás címe: *The construction of the Cathedral Basilica of Eger, 1831–1837. The biggest church building project of Archbishop János László Pyrker*
- 2020. február 27. PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola konferenciája. Az előadás címe: „Nagy vagy, oh Nagy Virgil, annak lát a szívünk” – a szeretett építésztanár: *Nagy Virgil (1859–1921)*”
- 2019. november 27. *Evangélikusok Budapesten* című konferencia (Evangélikus Országos Múzeum) Az előadás címe: *A Pesti Szlovákajkú (Rákóczi úti) Evangélikus Gyülekezet bérházait tervező építész, Schweiger Gyula (1846–1930) életműve*.